

VU Research Portal

Hedendaagse schuld in bijbels-theologisch perspectief

van de Beek, A.

published in

Kontekstueel
1993

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van de Beek, A. (1993). Hedendaagse schuld in bijbels-theologisch perspectief. *Kontekstueel*, 8(2), 7-19.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Hedendaagse schuld in bijbels-theologisch perspectief

prof. dr. A. van de Beek

1. Zondig en schuldig

In het nummer van *Concilium* van december 1992 heeft Andrés Torros een artikel geschreven met als titel *Schuldig en zonder toegang tot God*. 1) Daarin maakt hij onderscheid tussen zondebewustzijn en schuld-bewustzijn. Torros gebruikt deze begrippen om twee verschillende manieren aan te duiden waarop mensen met hun ervaringen van mislukking, falen, te kort schieten omgaan. Voor het verstaan van de hedendaagse beleving van schuldig-zijn is het onderscheid van Torros zeer verhelderend.

1.1 Zondebewustzijn

Met zondebewustzijn bedoelt Torros het bewustzijn een concrete norm te hebben overtreden. Er is een regel die men kent, en waaraan men zich niet heeft gehouden. Naarmate de regels duidelijker zijn, is ook de overtreding duidelijker, weet men concreet wat men heeft fout gedaan. In de relatief geordende maatschappij in vorige eeuwen waren de normen breed maatschappelijk geïntegreerd. Er was een kerkelijke samenleving of een dorpsamenleving waarin men zich op een bepaalde manier hoorde te gedragen, er waren normen en waarden die men moest houden. Wie deze normen overtrad, wist dat en vaak wisten ook anderen dat. Het overtreden van de norm was een zonde. Bij de set van normen en waarden hoorden ook regels voor genoegdoening als men overtreden had. Zo kon men van de schuld die de overtreding veroorzaakte, verlost worden. In de dorpsamenleving van Staphorst werd een paartje dat een gedwongen huwelijk moest aangaan, op de mestkar door het dorp gereden. Daarmee werd de overtreding van de regel dat men vóór het

huwelijk geen geslachtsgemeenschap mocht hebben, geboet. Na afloop van de ceremonie was de schuld voorbij en mocht er (althans idealiter) niet meer over worden gepraat. In sommige dorpen in Zuid-Holland moest men bij overtreding van dezelfde regel zes weken boete doen door voor in de kerk te zitten. Deze ceremonie was voorwaarde voor het dopen van het kind dat geboren zou worden.

Bij dit soort rituelen is de zonde openbaar aan de kaak gesteld. Er valt niets te verbergen. Men hoeft nergens zijn mond over te houden. Het is klip en klaar wat er gebeurd is en dat men ervoor betaald heeft. Bovendien waren er velen in de gemeenschap die hetzelfde lot hadden ondergaan omdat ze dezelfde overtreding hadden begaan. Problematisch werden dit soort rituelen pas toen ze buiten gebruik raakten en daarvoor de enkeling die er wel toe werd gebracht de boete te ondergaan, niet meer destigmatiserend werkten maar omgekeerd.

Heel duidelijk is het schema van concrete zonde en bevrijdende boete in de biechttraditie van de Rooms Katholieke Kerk. Wie had gezondigd, biechtte dat bij de pastoor en die gaf een opdracht om het kwade te boeten, waarna de balans weer in evenwicht was. Daarna mocht men weer aan het sacrament deelnemen. Wie daarop na gedane boete toch nog commentaar had op de boeteling, beging zelf een overtreding van de regel dat de boete afdoende is, en moest dus zelf boete doen.

Bij de boete hoorden ook personen aan wie men de schuld moest belijden en die voor de voltrekking van de boete zorg droegen. Zij waren bemiddelende figuren. Dat konden de leiders van de dorpsgemeenschap zijn, in de kerk waren het de ambtsdragers. Deze laatsten bemiddelden niet alleen bij het uitvoeren van de

boeteceremonie, ze bemiddelden ook naar God. Het was niet alleen maar goed gemaakt voor de mensen, maar ook voor het aangezicht van God. Als de priester zei: 'Absolvo te,' dan was iemands schuld vergeven door God zelf. En als men voor de kerkeraad was gekomen en de zes weken had uitgezeten had men weer toegang tot doop en avondmaal, dus tot de gemeenschap met de Heer.

In het protestantisme is men in de regel zeer voorzichtig geweest met zowel de bemiddelingen als de boetedoening. Noch mensen noch riten mochten zich tussen de directe persoonlijke relatie met God schuiven. Bovendien: 'Wie zijt gij die anderen oordeelt?' Hoe kunnen ooit zondige mensen de eerste steen werpen naar een andere zondaar. Uiteindelijk gaat het tussen ons en God.

Toch kon ook in het protestantisme het schema van zonde-boete-vergeven bewaard blijven en wel vanwege een zeer persoonlijk godsbegrip. Mensen waren persoonlijk aansprakelijk voor een persoonlijke God. Na overtreding van de norm, die onbemiddeld als gebod van God werd gezien (waarom Protestanten ook veel zwaarder met zonde om plegen te gaan dan Rooms Katholieken), kon men deze zonde persoonlijk aan God belijden. De boete was evenzeer onbemiddeld: het ging niet om het brengen van een offer, maar 'Gods offers zijn een gans verbroken geest, door schuldbesef gebroken en verslagen'. De boete was een boete van het hart. Door een verbroken geest voor het aangezicht van God werd genoegdoening verkregen.

Echt problematisch werd het pas toen de ervaring van een persoonlijke God wegviel. Dan kon men wel over schuld en vergeving praten, maar in feite bleef men bij zichzelf alleen. Er was geen ander meer die zei: het is genoeg, geen dorpsgemeenschap, geen priester, geen kerkeraad, geen God. Wilde men vergeving dan kon men slechts zichzelf vergeven. Het is in dit kader dat Bonhoeffer opmerkt, dat als men zijn schuld niet kan uitspreken aan zijn broeder, we moeten oppassen dat we niet alleen onszelf vergeven en dus in feite zelf de zonde meenemen. Er is een ander nodig om vergeving te krijgen en als in onze cultuur God niet als een concrete persoon tegenover ons erva-

ren wordt, kunnen we niet zonder de broeder. Broeders (of zusters) die op deze manier als bemiddelaar optreden zijn echter schaars. Zelfs de dominee zegt makkelijker 'Laten we God om vergeving bidden' dan 'Uw zonden zijn u vergeven'. Hij weigert de verantwoordelijkheid van de bemiddelingsrol. Dan blijf je met jezelf en God alleen. En dat betekent in een tijd van 'godsverduistering' of van 'afwezigheid' van God: helemaal met jezelf alleen - met je schuld. De titel van het themanummer van Concilium luidt: *God, waar ben je? Een kreet in de donkere nacht*. Men kan daaraan toevoegen: 'Mens waar ben je, om bemiddelaar te zijn?' En 'Geef mij mijn riten voor boetedoening terug!' Maar de riten en de menselijke bemiddelaars zijn heengegaan - en God? Is Hij dood? Of verduisterd? Verborgen? Afwezig? We weten het niet. Maar we ervaren Hem in elk geval niet.

1.2 Schuldbewustzijn

Schuldbewustzijn is in de definitie van Torros iets anders dan zondebewustzijn. 'Het schuldbewustzijn . . . kan zich in iemand voordoen op ieder moment dat hij gewaar wordt niet 'op niveau te staan' - zonde of geen zonde. Bijvoorbeeld: sommige mensen voelen zich schuldig, omdat ze leven zonder dat hun iets ontbreekt, terwijl velen noodlijdend zijn. Schuld is hier dus niet dat men een concrete regel overtreedt, maar raakt de mens veel dieper. Het heeft met je wijze van menszijn te maken, je staan in de wereld. Het is een fundamentele beleving van tekort schieten zonder mogelijkheid om daaruit te ontsnappen. Men kan het onderscheid tussen zondebewustzijn en schuldbewustzijn zoals Torros dat hanteert min of meer analoog aan het onderscheid tussen vrees en angst opvatten. Vrees is dat we voor iets concreets bang zijn, bijvoorbeeld voor een kwade bouwvier. Angst raakt een mens dieper en is tegelijk onbepaalder. Het heeft met je beleving van de wereld en van jezelf te maken. Een kwade hond kun je ontlopen of door zijn baas tot de orde laten roepen, maar de innerlijke beleving van angst draag je in jezelf mee, zelfs al is die oproepen door indrukken van buiten. Het zien van een griezelfilm kan angstgevoelens in ons oproepen die niet te bestrijden zijn met de

nuchtere constatering dat het immers slechts een film was, ook al zeggen anderen dat uiteraard ook. Ouders bevrijden hun kind dat bang is in de nacht niet door te zeggen dat er toch niets is om bang voor te zijn.

Over concrete zonden als overtreding van normen moet men in de hedendaagse cultuur niet teveel praten. Maar dat betekent niet dat mensen niet gebukt gaan onder een zwaar schuld-bewustzijn. Juist daarom zou men wel eens zo schichtig kunnen zijn voor het wijzen op concrete zonden, omdat ze zonder mogelijkheden van boetedoening worden opgenomen in de diffuse laag van beleving van fundamenteel schuldig zijn.

Deze fundamentele beleving van schuldig zijn wordt voor de hedendaagse mens rijkelijk gevoed door de massacommunicatiemiddelen. 2) Dat geldt voor reclame, dat geldt voor de geschreven pers, de dagbladen en meer nog de weekbladen van allerlei snit. En hoe lager het allood van de weekbladen des te zwaarder is de voeding van het schuld-bewustzijn. Het sterkst werkt in dit opzicht de televisie. Want de televisieprogramma's zitten vol moraliserende boodschappen. Dat geldt bijvoorbeeld voor nieuwsuitzendingen. We zien de nood van de mensen in Bosnië. We willen dit lijden niet. Maar we kunnen er niets aan doen. Maar je voelt je schuldig, dat je er niets aan doet en dat je het hier zo goed hebt. Maar het zijn niet alleen de boodschappen van medemenselijkheid en menselijk falen die ons schuld-bewustzijn voeden. De ideaalbeelden van de vrouw die door reclameboodschappen worden uitgezonden geven vrouwen die niet aan dit beeld beantwoorden het gevoel te kort te schieten. En als alle glamour- and glitter series rijzige donkere mannen tonen, schiet je als man al snel in de meest letterlijke zin tekort. Bij de mooie onder architectuur aangelegde tuinen van het weekblad lijkt mijn tuin een wildernis en als de boulevardpers voor de zoveelste keer het mislukte huwelijk van een prinselijk paar uitstalt en nog eens impliciet roept 'Och, verschrikkelijk!' voelt iedere gescheidene zich opnieuw vernederd. Tegelijk zenden dezelfde media tegengestelde boodschappen uit: echtscheiding hoort er gewoon bij in onze moderne maatschappij. En we moeten de natuur de natuur laten en

niet alles willen temmen. Het gaat niet om je uiterlijk - kijk maar naar Oprah Winfrey. Zij heeft ook niet de ideale maten. Maar wat een ellende, nu zegt ze dat ze zelf daar last van heeft. Bovendien horen we de boodschap dat we vrouwen niet op hun maten moeten bekijken en mannen niet op hun lengte of snor. We moeten eindelijk eens van die macho-cultuur bevrijd worden, want zo maak je de ander tot een lustobject en ontluistert de menselijke waarde. Vaak wordt gesteld dat de burgerlijke maatschappij en kerkelijke moraal van weleer mensen fixeerden op hun seksuele schuldbeleving. Ongetwijfeld was dat niet zelden het geval. Overtreding van seksuele normen was verschrikkelijk. Dat werd het vooral toen de boetedoeningen wegvielen. Seksuele schuld was bij voorbaat zo groot in de normen- en waardenschaal dat er nauwelijks onderscheid was in seksuele handelingen. Alles was 'vies' of 'slecht'. Dit leidde tot extreme schuldgevoelens en als gevolg daarvan het verlies van onderscheidingsvermogen. Alles was immers radicaal smerig, pervers. Zo werd een onschuldige masturbatie even erg als incest. Want de masturbatie werd veroordeeld met een verwijzing naar het verhaal van Onan in Genesis 38. En doodde God hem niet om zijn zonde? Men vergat in de seksuele bevangenheid van geest dat het daar niet om de sex ging maar om de weigering van Onan plaatsbekleder voor zijn broer te zijn. In dit veld van perverse beleving van zichzelf als seksueel verdorven kan juist de verdorvenheid welig tieren tot incest en tot kindermoord. Zoekend naar ontkenning van de schuld wordt men steeds dieper in het moeras gebracht.

De huidige maatschappij lijkt veel opener. We zitten niet meer zo met sex, lijkt het. Maar het is slechts schijn. Alleen heeft het niet meer met concrete overtreding van normen te maken, maar wordt een schuldbesef gevoed door een diffuus complex van tegengestelde moraliserende boodschappen waar veel mannen en vrouwen door worden ontluisterd. Er is de boodschap van de ideale vrouw. Er wordt een voortdurend beroep op vrouwen gedaan om daaraan te beantwoorden en op mannen om deze vrouw als lustobject te honoreren met opwinding. Tegelijk is er een boodschap in de media dat vrouwen zich niet moeten laten verne-

deren tot lustobject en dat mannen vrouwen zo niet mogen bekijken. En voor het machotype van de man uit *Magnum* geldt hetzelfde. Gezien de overmaat van boodschappen van het eerste type met name in de reclame blijkt de effectiviteit van die boodschappen. Mensen (mannen en vrouwen) zijn er blijkbaar gevoelig voor. Dit type sexualiteit doet het. En tegelijk roept het schuld- en aversiegevoelens op voor wie de mens niet wil ontluisteren. Zo schiet de moderne mens sexueel niet alleen tekort op de klassieke manier door teveel op het lichaam gericht te zijn (door zijn lustgevoelens), maar ook doordat zijn (en meer nog: haar) lichaam en de lichamelijke expressie een onvoldoende krijgt (door te weinig lustgevoelens op te wekken of te hebben).

In dit veld van tegenstrijdige boodschappen via de media mengt zich ook een stroom die voortkomt uit de traditionele normen van het West-Europese christendom. Soms bevinden ze zich alle in een en hetzelfde programma. Ook de EO weet van de uitstraling van een presentatrice en verwijt tegelijk de ontluistering van de vrouw, en zegt in strakke assertiviteit dat je dienstbaar moet zijn, spreekt over vrijheid terwijl het gaat over ideale normen.

De maatschappelijke tendens tot moraliseren houdt geen halt bij de deur van de kerk. Dat geldt uiteraard waar men vasthoudt aan traditionele vormen en normen. Het is genoegzaam bekend dat Gereformeerde prediking al gauw moraliserend kan worden. Maar voor andere sectoren van de kerk geldt dat in niet mindere mate. Alleen heerst daar een andere moraal: maatschappij-kritisch, gericht op de derde wereld, of gericht op het milieu. Drinken uit wegwerpbekertjes kan dan even stigmatiserend werken als fietsen op zondag. De kerk en de theologie worden op het moment beheerst door de moraal. Kenmerkend is dat een theologische discussie op haar hoogtepunt uitloopt op de vraag: 'Wat zijn de ethische consequenties van jouw standpunt?' Moraal - daar gaat het blijkbaar om.

Deze moralisering van alle communicatiekanalen maakt het onmogelijk om nog ergens te ontsnappen. Overal wordt je schuld vergroot. Als je je als ouders schuldig voelt omdat je kinderen het niet zo goed maken (ook al weet je

rationeel dat dat er nu eenmaal bij hoort bij een adolescent) dan hoor je via de televisie dat Spock ook niet de beste oriëntatie bij de opvoeding was. En dat terwijl je je al jaren hebt afgetoet met het probleem dat je niet die ideale ouder van Spock was, maar er tenminste naar streefde. Eerst hoorden we trouwens dat problemen van mensen vooral door hun opvoeding kwamen. De ouders waren de schuld. Nu horen we weer veel meer dat het allemaal aangeboren is. Het zit in de genen. - En dus hebben ouders weer de schuld. Want zo werkt schuldbewustzijn: het gaat er niet om dat we niets aan onze genen kunnen doen, we zijn er nu eenmaal in betrokken en voelen ons schuldig op een manier die herinnert aan de angst. Vroeger keek je naar een documentaire over de natuur om te genieten van de schoonheid en rijkdom van landschappen, planten en dieren. Nu is er geen natuurprogramma meer of er wordt geklaagd over het milieu, over bedreiging, over teruggang. Ook hier is het esthetische vervangen door de moraal. Zelfs kunst beoordeelt men tegenwoordig op ethische in plaats van op esthetische criteria. Daarbij gaat het niet zozeer om de moraal van de kunstenaar, maar om de vraag of zijn kunstwerk wel een boodschap heeft, die een morele oproep impliceert.

In deze context van overmaat aan tegenstrijdige moraliserende boodschappen voelen we ons mateloos schuldig. We voelen ons steeds weer te kort schieten. We voldoen niet aan ideaalbeelden. En als we aan het ene lijken te voldoen, dan worden we door het andere onder de maat bevonden. We voelen ons zelf beneden de maat. Het gaat hier om een fundamentele beleving van schuld waarvan een ander ons niet kan bevrijden. Als ik me schuldig voel over de problemen van mijn kinderen, dan kan mijn vriend tegen me zeggen: 'Maar als er één is die z'n best heeft gedaan voor zijn kinderen, dan ben jij het wel.' Maar het helpt niet.

Je voelt je alleen nog ongelukkiger omdat de ander niet meelijdt in jouw lijden aan je schuld, net als het angstige kind dat zich ontkend voelt als een ouder zegt: 'Je ziet toch dat er niets engs is.' Bovendien weet je zelf op rationeel niveau best dat die vriend gelijk heeft. Dat had je jezelf

ook al lang voorgehouden. Maar ook toen hielp het al niet. Zelfs als je kinderen zelf zeggen dat jou niets te verwijten valt, bevrijden ze je niet van je schuldbewustzijn.

Men zou kunnen stellen dat men in het christelijk geloof een uitweg vindt uit deze vicieuze cirkel. Daar gaat het immers om vergeving en genade. Maar men vergiste zich niet. In de kerk is men doodsbang geworden voor goedkope genade. Verzoening vraagt verandering. Het gaat er niet om dat je schuld vergeven wordt door Christus, maar dat je je omkeert en de weg van Christus gaat in gehoorzaamheid en liefde tot de naaste. Vroeger heette dat - en in sommige gemeenten heet dat nog - 'je moet je bekeren'. Maar het komt op hetzelfde neer. En waar de kerk toch de vergeving verkondigt, wordt het al gauw een woord dat 's zondags waar is, maar in de week weinig bevrijdend is.

Nu bovendien ons de bemiddelaars ontnomen zijn om niet alleen concrete zonden van ons af te nemen, maar ook ons fundamentele zondaar-zijn, kunnen we helemaal nergens meer heen. Dan lijkt de psychotherapeut nog over te blijven. Het heeft even geleken of deze de klasieke pastor zou gaan vervangen. Maar terwijl de pastor het eeuwen volgehouden heeft, begint de psychotherapeut na een paar decennia al door de mand te vallen. Uiteindelijk laat hij je bij je zelf staan. En hij is ook maar een mens - bovendien een mens met een bepaalde sexe.

Er wordt een voortdurend moreel beroep op ons gedaan. En als we niet aan die oproep beantwoorden voelen we ons schuldig. Want je hoort als mens nu eenmaal zo te zijn. 'Als ik nee zeg, voel ik mij schuldig' heet een boek dat mensen in deze chaos enige assertiviteit wilde bijbrengen. 3) Maar leren 'nee' zeggen leer je niet uit een boek. Je leert het zelfs niet van andere mensen. Je leert het alleen door het leven zelf, omdat je alleen fysiek al niet in staat bent om aan alle boodschappen te voldoen. Je leert 'nee' zeggen - maar dat impliceert niet dat je je niet schuldig voelt.

Er lijkt dan nog één ontsnapping mogelijk: gewoon jezelf zijn. In dezelfde serie als *Als ik nee zeg, voel ik mij schuldig* verscheen *Kom tot jezelf*. 4) Maar je 'zelf' bestaat niet in abstracto. Het be-

staat altijd in relatie met anderen. Je kunt je niet losmaken uit het net van indrukken en boodschappen. En aangezien er geen erkende autoriteiten meer zijn in onze maatschappij, kun je je aan niemand echt oriënteren. 'Wees je zelf, zei men tot iemand - maar hij kon niet, hij was niemand'. Dat geldt voor veel mensen in de moderne Westerse samenleving. Je bent alleen iemand in relatie met anderen en een gezaghebbende instantie. Omdat die ontbreekt worden we meegesleurd door de toevallige invloeden van het moment, heen en weer zwalkend van boodschap tot boodschap, verscheurd en schuldig.

1.3 Ik wil niet minderwaardig zijn

Met een zwaar schuldbesef valt moeilijk te leven. Mensen proberen dus aan de druk daarvan te ontkomen. Daarvoor zijn verschillende mechanismen mogelijk.

1.3.1 Ontkenning

Een makkelijke manier om het schuldbewustzijn te ontgaan lijkt de ontkenning daarvan. Men verdringt onbewust en soms ook heel bewust de gevoelens van te kort schieten. We leven het leven van elke dag en ontkennen - soms heftig - dat we schuldig zijn. Daarom haten we hel-en-verdoemenis preken, die het oordeel over ons uitspreken en accepteren we moraliserende preken. Die laatste geven tenminste nog de illusie dat je als mens goed kunt doen, richten je nog naar voren, en laten de onmogelijkheid van je verlorenheid niet ten diepste zien. Moraliseren voedt onze schuld, maar ontkent tegelijk het fundamentele karakter van de schuld. Als zelfs in de kerk - voor het aangezicht van God - onze schuld niet fundamenteel is, kun je er nog mee verder. Dan blijft het in wezen in de sfeer van de zonde die je boeten kunt. Daarmee komen we bij het tweede mechanisme. Want uiteindelijk kom je jezelf in de ontkenning tegen: het is de ontkenning van je eigen persoon en vroeg of laat leidt dat tot ontpersoonlijking.

1.3.2 Compensatie

Via compensatie proberen we de schuld weer goed te maken. Uit de veelheid van facetten van falen nemen we er een uit en trachten op dat terrein een overmaat aan goed te doen. De perverse huistiran loopt zich het vuur uit de sloffen voor het evangelisatiewerk van de kerk. Iemand in Roemenië zei eens tegen me: 'Veel mensen komen hierheen, omdat ze in hun eigen omgeving weinig betekenen, zich minderwaardig voelen en doordat ze hier wat betekenen in hulpverlening, vinden ze hun zelfbevestiging.'

Compensatie helpt een beetje, vooral als we compenseren in dingen die in onze omgeving van waarde worden geacht. Maar het bevrijdt ons niet van het eigenlijke probleem van het schuld bewustzijn. Want het gaat niet om boete voor een concrete schuld, maar om het niet voldoen aan een ideaalbeeld en een fundamentele ervaring van minderwaardigheid. Zelfs als we op alle terreinen alles goed doen geldt de bijbelse these: dan hebben we niet meer gedaan dan we schuldig zijn. De categorische imperatief zoals Kant die voor de moderne mens en diens geweten geformuleerd heeft, laat zich niet compenseren. De oneindige roep van de transcendente moraal is nooit met eindige daden, hoe groots ook, te compenseren. Zo gezien is ook compensatie een vorm van ontkenning van het wezen van het schuld bewustzijn.

1.3.3 Isolement

Men kan tenslotte de chaos van moraliserende boodschappen ontgaan door zich weer terug te trekken in een kleine kring met vaste normen, rituelen en bemiddelaars. Men kiest de sekte. Binnen deze kring lukt het wel niet om zich alles van de wereld van het lijf te houden, maar dat wordt dan onder de noemer van de boze wereld en van aanvechtingen gebracht. Men redt zo zichzelf, maar ontkent tegelijk een stuk van de eigen werkelijkheid. Zwaarder weegt dat men zo het grootste deel van de mensheid buitensluit als 'niet van ons' en dus verloren. Voor zover wij nog last hebben van de aanvechtingen zijn we eerder slachtoffer van de kwade buitenwereld dan schuldig. Het kwaad, dat zijn de an-

deren.

1.3.4 Projectie op de ander

Hiermee zijn we aangeland bij het meest griezelige mechanisme om van ons schuld bewustzijn af te komen. Om me zelf te bevrijden van mijn schuldgevoel, wijs ik naar de ander. Als de kleine sekte op de grote boze buitenwereld wijst, is dat nog niet zo erg, zolang ze tenminste die buitenwereld maar niet vast uit de weg wil beginnen te ruimen. Maar als de maatschappij haar onlustgevoelens gaat afreageren op anderen wordt het heel wat problematischer. Dan wordt er een zondebok gezocht. Soms kunnen dat minderheidsgroepen zijn, soms kunnen dat individuen zijn.

Torros wijst tegen het eind van zijn artikel op 'het genoeg . . . dat de buitenwacht vindt in het feit, dat men schuld en schuldigen voor de buitenwereld blootlegt. Een genoeg dat de verslaggevers goed kennen. En tezamen met deze gretigheid om schulden op anderen te projecteren, is er de kilheid die het zelfbewustzijn binnensluipt, wanneer het mechanisme van ontkenning de gevoelens van culpabiliteit heeft verstikt, nog voordat ze opkomen. Ik meen dat soort kilheid tegen te komen in de manier waarop politieke groeperingen het hoofd bieden aan de meest grove misstappen, en in de brede sociale acceptatie die deze manier van doen vindt onder de respectieve partijleden.' 5) Het is alsof Torros in 1992 helderziend reeds de Nederlandse politieke problemen uit de zomer van 1993 beschreef. Als je politieke problemen hebt, moeten er nu eenmaal slachtoffers vallen.

Het is dit cynisme dat geleid heeft tot het Nationaal-Socialisme en tot de Bosnische oorlog. 'Ik moet nu eenmaal schuldig zijn.' Want schuld bewustzijn heeft niet te maken met concrete overtredingen van wie het heeft en de projectie van het schuld bewustzijn heeft niets te maken met concrete overtredingen van degene op wie het wordt geprojecteerd. De mechanismen werken subtiel - en zijn juist in hun subtiliteit zeer grof. Ik geef twee voorbeelden om deze gang van het ontstaan of groeien van het schuld bewustzijn tot ontkenning en projectie aan te geven. Bij de een zal men misschien

(glim)lachen, bij de ander huilen. Maar het mechanisme is van dezelfde aard.

1.3.5. Voorbeelden

Op weg naar het station fietste ik van Valkenburg naar Leiden. Ik was al goed want dit keer ging ik niet met de auto. Dat suste mijn geweten. Onderweg lag een jonge scholekster aangereden op de weg. Heel de familie stond er luid schreeuwend omheen: vader, moeder en drie kleintjes. Op dat moment kwam er een grote vrachtwagen aan. De chauffeur hield wel even in, maar zette toen toch door. Weer een jong overreden. Dan voel je je daarnaast op het fietspad schuldig. Had ik de vrachtwagen niet tegen moeten houden, of de scholeksters weg jagen? Ik kon me zelf moed inspreken, dat dat echt niet meer gekund had, daarvoor was de auto te dichtbij. Maar toch blijf je je schuldig voelen - al kon je er niets aan doen. Ontkennen van het schuld bewustzijn lukte niet. Toen ben ik dus gaan compenseren. Ik heb de scholeksters het land ingedreven, het ene overreden jong (net het tweede) dat dood was in de berm gelegd, zodat tenminste niet de familie weer om het dier op straat kwam staan. Het andere jong was gewond. Ik heb het voorzichtig in het hoge gras van de berm gelegd. Meer kon ik niet voor ze doen. Want afmaken kon ik ook niet over mijn hart verkrijgen. Ik zou zelf ook liever gewond de kans krijgen aan de wonden te overlijden dan afgemaakt worden. Maar is de compensatie genoeg. 's Middags ben ik op de terugweg toch maar even bij het vogeltje gaan kijken. Het was weg. Gelukkig, waarschijnlijk was het weer opgeknapt. Maar het blijft toch knagen. Had die reiger langs de slootkant zich er niet over ontfermd? Compensatie is blijkbaar niet voldoende. Maar ik had nog een ander mechanisme bij de hand. Ik schrijf maandelijks over de natuur in het Valkenburgse krantje. Zou ik niet over het voorval schrijven en chauffeurs erop wijzen, dat als ze jonge vogels zien ze echt moeten stoppen en de vogels van de weg jagen? Chauffeurs zijn de schuldigen. Ik ben niet zo als zij. Bovendien kies ik zo voor de groep van andere mensen: die in deze natuurvergeten wereld voor de rechten van plant en dier opkomen. Binnen de sekte van de natuurbescher-

mers ben ik veilig tegenover de boze wereld van chauffeurs, van chemische industrieën enzovoort. Maar helaas, ik rijd ook auto en neem mijn brood mee in een plastic zakje. Projectie en isolement helpen ook al niet.

Deze week heb ik jonge eendjes voor een vrachtwagen weggejaagd. Gelukkig. Helaas was de chauffeur ook al gestopt.

In Duitsland zijn in de oorlog verschrikkelijke dingen gebeurd. Als een last drukken ze op het Duitse volk. De nieuwe generatie zou nog veel meer dan hun ouders deze schuld kunnen ontkennen met een nu terecht 'Wir haben es nicht gewusst'. Toch werkt het niet zo, noch voor de Duitsers, noch voor de buitenwacht. Schuld bewustzijn reikt kennelijk verder dan individuele verantwoordelijkheid. Men kan dit schuld bewustzijn niet zomaar wegwerken door het te ontkennen.

Als we tegen de achtergrond van de schuld van het verleden de huidige ontwikkelingen van rechts extremisme bezien, dan valt op dat men opnieuw een zondebok zoekt voor onlustgevoelens. Die vindt men in buitenlanders. De economische en sociale concurrentie van de buitenlanders is onvoldoende om de agressie tegen hen te verklaren. Ook als de buitenlanders vertrekken is het economische en sociale probleem van Duitsland niet opgelost, misschien eerder nog vergroot. Het gaat veeleer om projectie van eigen minderwaardigheidsgevoelens op anderen. Die anderen mogen er gewoon niet meer zijn. Zij hebben geen bestaansrecht. Dat is de spiegel van de ontkenning van het eigen bestaansrecht van de skinheads. Eigenlijk ervaren zij hun eigen leven als 'verneint'. Juist de kansarme jongeren van de Bierkeller herkennen zich in de Nationaal-Socialisten van de jaren twintig en dertig die worden afgewezen. Nu zoeken ze niet alleen een zondebok om hun schuldgevoelens op te projecteren, ze zoeken tegelijk een weg om hun schuldgevoelens te ontkennen. Zij doen dat op de meest radicale manier die mogelijk is: door te zeggen dat de schuld geen schuld is, net als de belastingfraudeur zich schoon praat door te wijzen op het (mogelijk alleen maar door hem geprojecteerde) algemene gebruik van belastingfraude. Rechts-radicalen in Duitsland zeggen met hun

dadens dat de Duitse schuld geen schuld is, want zij doen dezelfde dingen als hun ouders door racisme en vreemdelingenhaat. Zij tooien zich met de tekenen die symbool waren van de Duitse schuld en scharen zich zo in de gemeenschap van de vorige generatie. Zij willen die gemeenschap en de daar gebeurde dadens niet ontkennen. Ze zeggen niet 'Wir haben es nicht gewusst', maar ze zeggen 'Het was goed wat daar gebeurde en op die weg moeten we ook nu voortgaan. Niet wij en onze vaders zijn fout, maar de anderen zijn fout.'

Het rechtsradicalisme is in Duitsland vooralsnog een sekte. Maar het gevaar van deze sekte blijkt pas goed als we de reactie van de rest van de Duitsers zien. Zij reageren immers met een andere kleur via hetzelfde mechanisme. Zij zoeken een zondebok in de skinheads. Beschaafde Duitse burgers horen niet bij hen. En beschaafde Duitse burgers zeggen daarmee impliciet of zelfs expliciet, dat zij geen deel hebben aan de zonden van hun vaders. 'Indien wij geleefd hadden in de dagen onzer vaders, zouden wij met hen geen gemene zaak gemaakt hebben.' De felle reacties op de buitenlanderhaat zijn symptomen van hetzelfde schuld bewustzijn als het rechtsradicalisme. Ze horen als hol en bol bij elkaar, net als de Nederlander die op een grove manier zegt 'Rotmof' en de overweldigende actie 'Ik ben woedend'. Met beide zeggen we: 'Wij zijn gelukkig geen Duitsers.' Maar zit hierin niet het schuld bewustzijn van Nederlanders verpakt die vol bewondering opzien naar hun grote broers in het oosten? En zit nog niet dieper het schuld bewustzijn van een Europese cultuur die dit voortbrengt, net als kolonialisme en rassehaat over de hele wereld? Men moet misschien het cynisme van een Engelse politicus hebben om aan het schuld bewustzijn van Europa niet te gronde te gaan door ontkenningen, projecties of compensaties. Gelukkig ben ik geen Engelsman.

1.3.6 Collectieve schuld

In het meest fundamentele schuld bewustzijn speelt collectieve schuld een belangrijke rol. Juist vanwege het niet direct tot persoonlijke dadens herleidbare karakter ligt het als een doem over het bestaan. Vanwege dit collectieve

karakter zoekt men de ontsnappingsmechanismen ook meestal in de collectieve sfeer: de kleine groep van de subcultuur, de massale demonstratie of kaartenactie. Nu kan men dit collectivisme bestrijden, maar dat is onterecht. Er is een collectieve schuld. Men moet het collectieve vervolgens evenwel niet gebruiken om te ontsnappen, maar om de eigen betrokkenheid daarin te zien. Aangrijpend zien we dat verwoord in het gebed van Daniël - de rechtvaardige - 'Wij hebben gezondigd en onze vaders.' 6) Hij betreft zichzelf in de schuld. Pas als het collectief als een dekmantel gaat functioneren moet het aangevochten worden en gewezen worden op de persoonlijke schuld. Als Israël weigert om zich te bekeren omdat ze zich het slachtoffer weten van de foute handelwijze van de vorige generatie zegt de profeet Ezechiël, dat ze ieder persoonlijk verantwoordelijk zijn. Je kunt je niet verschuilen achter het spreekwoord: 'De vaders hebben onrijpe druiven gegeten en de tanden van de kinderen zijn stomp geworden.' 7)

2. Bijbels-theologisch

In het onderstaande bekijken we hoe het woord 'schuld' functioneert in de bijbel. Uiteraard kan dat in dit bestek niet uitputtend, maar er zijn wel enkele opmerkelijke lijnen aan te geven.

2.1 Schuld in het Oude Testament

'Schuld' en daarmee samenhangende begrippen ('schuldig', 'schuldoffer') zijn de vertaling van Hebreeuwse woorden rond de stam 'awon'. Het meest opvallende van 'schuld' in het Oude Testament ten opzichte van hedendaagse connotaties met het begrip is dat het niet zozeer om een moreel oordeel gaat als wel om een situatie die niet goed is. 'Schuldig' betekent in onze cultuur dat je moreel minderwaardig bent. Het zit daar van binnen niet goed. Bij schuldig zijn hoort dan ook schuld besef en schuldgevoel. Je moet innerlijk berouw hebben. In het Oude Testament wordt veel meer naar de buitenkant gekeken. Het gaat niet om wat je gedaan hebt, laat staan om je verkeerde intenties, maar om de gevolgen van je daad.

Daarbij zijn de intenties niet eens relevant. In Leviticus 5:2 staat: 'Als iemand iets onreins aanraakt, hetzij het aas van een onrein wild dier, of van een onrein stuk vee, of van een onrein kruipend dier, zonder er zich van bewust te zijn, dan is hij onrein en schuldig.' In vers 17 wordt op een vergelijkbare manier gezegd: 'Indien iemand zondigt en doet één van de dingen die de HERE verboden heeft, zonder dat hij het weet, dan is hij toch schuldig en draagt zijn ongerechtigheid.' 'Schuld' betekent dus niet dat je tegen je geweten in fout doet, maar lijkt veeleer op besmetting. Niet voor niets zijn reinigingsoffers en schuldoffers vergelijkbaar.

Iets vergelijkbaars voelen wij nog als we betrokken zijn bij een ongeluk. Als een kind plotse-ling tussen twee geparkeerde auto's de straat oprent en we rijden het aan, dan voelen we ons, ook al is het volstrekt niet onze schuld, toch schuldig.

Als een leraar open tbc heeft en hij weet het, maar gaat toch gewoon naar school, en besmet een aantal leerlingen, dan is die leraar schuldig. Hij was van zijn besmettelijke ziekte op de hoogte en heeft zijn leerlingen willens en wetens in gevaar gebracht. Maar als één van de leerlingen 's zaterdags naar de disco gaat en daar anderen besmet, terwijl hij helemaal niet wist dat hij zelf de ziekte had, dan kun je hem dat moeilijk verwijten. Hij wist het immers niet. Op dit punt wijkt nu ons idee van schuld af van dat van het Oude Testament. Of je het nu weet of niet weet, je bent evenzeer schuldig. 8) Eigenlijk gaat het nog verder: degene die door de leerling zijn besmet, zijn ook in de schuld betrokken. Zelfs al zouden ze zelf niemand aansteken, dan moeten ze toch een schuldoffer brengen. Het gaat dus er niet zozeer om hoe het allemaal gekomen is, het gaat erom dat de boel nu fout zit. Dat is schuld.

Op die manier kan iemand ook schuld op een ander laden, die zelf niets heeft misdaan. Als een priester zondigt dan laadt hij daarmee een schuld op zijn volk (Leviticus 4:3). Dat wil niet zeggen dat het volk moreel schuldig is, maar dat zij onder een hemel vol dreigende wolken leven. Het onheil nadert zelfs niet alleen, maar is al aangebroken. Het wacht nog slechts op zijn openbaring.

In het parallelismus membrorum noemt de

profeet Jeremia schuld en onheil in één beweging: 'Zij zouden schuld op zich laden, onheil zou over hen komen' (Jeremia 2:3). Hoe ver het oudtestamentische begrip 'asjam' afstaat van ons begrip schuld blijkt wel uit Joël 1:18: 'de schapenkudden lijden zwaar' heeft de vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap. Maar eigenlijk zou je moeten vertalen: 'de schapenkudden zijn in diepe schuld'. Ze lijden honger op de verdorde velden.

Schuld wordt dus ook niet opgelost door diep berouw en tranen. Die kunnen er wel bij komen in de boete, maar dat is niet het wezenlijke. Al te snel komen we met ons hedendaagse schuldbesef in de situatie die in de berijming van Psalm 32 staat: dat ik 'in zelfbeklag mijn levenskracht verspilde'. Dat klagen over je zonden is verspilling van energie, die je zou moeten gebruiken om het goed te maken, om het onheil te keren.

In de wetten over de schuld wordt aangegeven dat je aangerichte schade door je bewuste of onbewuste daden, moet herstellen met nog eens 20 % erboven op en een behoorlijk offer aan de priester. En dat offer komt pas onder kritiek als het een loos gebaar wordt zonder werkelijke boetedoening waarin het leven van de anderen wordt geheeld. Als het offer een excuus wordt om onheil te laten voortbestaan, treden profeten en dichters op om zulke offers aan de kaak te stellen en te zeggen dat Gods offers een verbroken geest zijn. Daarmee wordt niet naar het zelfbeklag van de zondaar verwezen, maar naar een mens die werkelijk zijn daden betreurt en bereid is alles te doen om het weer goed te maken: dat de muren van Sion weer gebouwd worden (Psalm 51). Als een priester gezondigd heeft, is heel het volk in de onheilvolle situatie van schuld. Als een priesterkoning in Jeruzalem gezondigd heeft en zijn volk door het onheil wordt getroffen, kan dat niet worden afgekocht met een offer van een dier alleen. Dan gaat het om totale bekering met het oog op een nieuw begin voor de mensen.

Soms doet zich het probleem voor dat het aangerichte kwaad niet meer goed te maken is. De jongen aan wie je de auto met slechte remmen

op de automarkt verkocht, is niet meer op te sporen. Je kunt hem zijn schade niet meer vergoeden. In dat geval blijf je met je schuld zitten. Je blijft betrokken in het onheil. Het valt niet meer te repareren.

Over die situatie gaat Numeri 5:8: als je een schuld hebt en je vindt geen lossers om te betalen. Gewoonlijk wordt de lossers ('goël') opgevat als degene die namens jou optreedt als jij zelf niet meer in staat bent om je schuld te voldoen. De lossers treedt op als je plaatsvervanger zoals Boaz voor de overleden man van Ruth. Maar hier worden de rollen omgekeerd. De lossers betaalt niet mijn boete die ik niet kan opbrengen, maar de lossers is degene aan wie ik moet betalen, die mijn boete in ontvangst neemt. De lossers is mijn slachtoffer. Alleen hij kan mij van mijn schuld afhelpen doordat ik hem genoegdoening geef. Maar als ik nu het slachtoffer niet meer kan vinden dan heb ik dus geen lossers. Niemand kan mij van mijn schuld afhelpen. In dat geval vervalt de boete volgens Numeri 5:8 aan God en in zijn naam dus aan de priester (zonder dat daarmee gekort kan worden op het schuldoffer). Waar het slachtoffer onvindbaar is, treedt God zelf op als zijn lossers. De Heer treedt op de plaats van het slachtoffer, zoals hij door het schuldoffer altijd al bij het slachtoffer betrokken is, ook als deze wel te vinden is.

Waar de schuld onherstelbaar was, treedt God de mens tegemoet om de boete en het offer te aanvaarden en is er de bemiddelende priester in zijn naam. Maar wat moet een modern mens die in de eerste plaats niet meer zo concreet, uiterlijk over schuld kan denken, en bovendien eerst zijn bemiddelaars en toen ook nog zijn God is kwijtgeraakt met een schuldbewustzijn waarmee hij volstrekt geen raad weet?

2.2. Schuld in het Nieuwe Testament

Het hebreeuwse woord '*asjam*' wordt in de Septuaginta vertaald met '*plèmmeleia*'. Hoewel dit woord in het Oude Testament frequent voorkomt ontbreekt het geheel in het Nieuwe. Waar in de Nederlandse vertaling het woord 'schuld' voorkomt, staan in het Grieks verschillende woorden, maar nooit '*plèmmeleia*'. Blijkbaar heeft men met de implicaties van het oudtesta-

mentische begrip niet uit de voeten gekund.

Onder de Griekse woorden die corresponderen met het Nederlandse 'schuld' is '*ofeilèma*' veruit met meest gebruikelijk. Dat woord staat bijvoorbeeld ook in de vijfde bedde van het Onze Vader. '*Ofeilo*' betekent in het Nieuwe Testament in de eerste plaats moeten, verplicht zijn. Een '*ofeilèma*' is dus een verplichting. We zijn schuldig elkaar lief te hebben. Schuldig betekent dus hier niet dat je moreel fout bent en evenmin als in het Oude Testament dat je in een toestand van onheil of besmetting verkeert, maar dat je een verantwoordelijkheid hebt. Als we alles gedaan hebben wat ons gevraagd is, hebben we niet meer gedaan dan we schuldig zijn. In de betekenis waarin het Nieuwe Testament '*ofeilo*' gebruikt komt het overeen met het woord '*chòb*' in de rabbijnse literatuur. Het gaat ook daarin om de verplichtingen en verantwoordelijkheden die mensen hebben.

Ook in het Nieuwe Testament is 'schuld' dus niet een begrip dat met morele minderwaardigheid en innerlijk te maken heeft. Het heeft met heel praktische verantwoordelijkheden en mogelijkheden te maken.

Deze relatie met het rabbijnse '*chòb*' is des te opmerkelijker als we constateren dat in de Griekse wereld '*ofeilo*' wel terdege een morele schuld in meer moderne zin kon impliceren. 9) Schuld kreeg je door niet gehoorzaam te zijn aan de wetten en achter de wetten aan de goden of de goddelijke orde. Dat werd je persoonlijk aangerekend. In tegenstelling tot het Oude Testament gaat het hier om 'ein persönliches Verpflichtetsein' 10), met een dramatisch persoonlijk karakter van boete. Als het Nieuwe Testament deze in het Grieks gebruikelijke connotaties niet opneemt maar veeleer vanuit een Rabbijnse achtergrond spreekt, is dat veelzeggend ten opzichte van ons schuldbesef. Het gaat erom onze verantwoordelijkheden tegenover God en elkaar te vervullen en het gaat niet om ons falen.

3. Bijbels licht over hedendaags schuldbewustzijn

3.1 De praxis van de boete

We zagen dat in het Oude Testament schuld

vooral een praktische situatie is die door boete en door het schuldoffer hersteld wordt. Deze opvatting van schuld is heilzaam tegenover een diep doorleefde innerlijke schuld die mensen verlamt en in hun klachten gevangen houdt. Laten we van dat diepe innerlijk van onze existentie eerst maar eens terug gaan naar de concrete vraag, wat er nu eigenlijk praktisch fout is gegaan, terwijl we het ons al of niet bewust waren. En laten we vervolgens praktisch kijken hoe de zaak weer op de rails komt. En de gift voor de kerk als boetedoening is blijkbaar niet niets, ook al kan die nimmer de genoegdoening vervangen aan degenen die door ons schade leden. De praktische raad van de bergrede dat je, als je op het moment dat je wou gaan offeren, bedenkt dat je broeder iets tegen je hebt, je eerst de zaak in orde moet gaan maken (Mattheüs 5:24), geldt nog steeds. Dat doet niets af aan de genade. Het is veeleer genade dat er de mogelijkheid is schuld goed te maken. Het is een ramp als je geen lossen vinden kunt. Alleen komen wij er moeilijk toe om aangericht onheil te herstellen. Dat heeft er ongetwijfeld mee te maken, dat ons schuld bewustzijn ons zo zwaar weegt dat we alles wat er aan mislukking, tekort schieten, verwijt van anderen of zelfverwijt boven de horizon van ons bewustzijn komt, zo snel mogelijk terugdringen. En we voelen ons door anderen ook niet alleen maar praktisch bejegend met een vraag om compensatie maar we voelen ons ook door de ander vernederd als moreel minderwaardig. En daar geeft de ander ons ook meestal alle aanleiding toe. Mensen zijn in onze cultuur eerder geneigd het adagium 'Wie eens steelt, is altijd een dief' te hantieren, dan als lossen op te treden en de schuld deling te accepteren waarna de zaak voorbij is. Wat meer nuchterheid in onze schuld zou heel heilzaam zijn. Maar misschien is het ons ook gewoon te duur. Je moet tenslotte betalen.

3.2 Begrensde praxis

Nu hebben we ook geconstateerd dat de oudtestamentische betekenis van het woord 'schuld' in het Nieuwe Testament niet voorkomt. Men zou kunnen denken dat het Nieuwe Testament niet meer zo over genoegdoening kan spreken, omdat het daar gaat om verge-

ving. Het gaat inderdaad om vergeving, maar dat neemt niet weg dat de zonde zeer serieus wordt genomen. Over zonde wordt veel gepraat in het Nieuwe Testament. Maar niet over de toestand van schuld als het gevolg daarvan. Dat is niet omdat de nieuwtestamentische auteurs de gevolgen van de zonde kleineren, maar de uiterste consequentie daarvan onder ogen zien: de dood. Met name in de paulijnse literatuur is deze lijn tot het uiterste gevolgd. Door de zonde heerst de onheilstoestand van de dood. Het nieuwtestamentische equivalent van het oudtestamentische 'schuld' is dus 'dood'. Het is niet zo dat deze gedachte pas in het Nieuwe Testament opkomt. Reeds in Genesis 2-4 komen we deze verbinding tegen. Het eten van de boom waarbij de mens het gebod overtreedt, voert tot de dood en als Kaïn zijn broer dood slaat geeft de aarde zijn vruchten niet meer, 11) dan is die geen plek meer waar de mens zijn dagelijks brood kan vinden. En Psalm 49 weet dat je met je hele leven niet kunt voldoen voor je schuld. Daarom schrijft de apostel dat slechts de goddelijke genadegave van de dood van Christus ons verlost van de vloek der zonde.

Als we deze ernst van de zonde onder ogen zien, kunnen we over de genade van Christus nooit spreken als goedkope genade, maar zullen we met geheel ons hart, met geheel onze ziel en geheel ons verstand (Mattheüs 22:37) proberen ons in te zetten om onheil tegen te gaan. Zo goed als niet alleen het Nieuwe Testament weet van de laatste fatale consequenties van de zonde maar ook het Oude, zo weet niet alleen het Oude Testament van de mogelijkheid van vergoeding en herstel, maar ook het Nieuwe. We mogen onze gave naar het altaar brengen en het vooraf met onze broeder in orde maken. Daarbij kijken we niet te krap, want we weten dat ons alle vrijheid der genade gegeven is en tegelijk dat alles wat we hebben en zijn nooit de verlorenheid van de dood kan compenseren. Als uw gerechtigheid niet overvloedig is, meer dan die der Farizeeën, gij zult het koninkrijk van God niet eens binnen gaan (Mattheüs 5:20). We hoeven niet tot op de laatste stuiver te rekenen maar willen royaal schenken aan wie van ons eist. Desnoods honderd procent meer.

In hetzelfde nummer van *Concilium* waarin het artikel van Torros staat, schrijft Pierre de Locht, dat we als mens onze eindigheid moeten kennen. 12) Dat geldt niet alleen voor ons leven. We hebben een begrensde tijd. Maar dat geldt ook voor ons handelen. De perfecte daad is aan begrensde schepselen niet gegeven. We doen slechts begrensde daden. Ze zijn ook begrensd in hun morele goedheid. Maar naar de mate van ons begrensde kunnen mogen we iets doen in het Koninkrijk van God. Dat is een genade. We verdienen er het Rijk niet mee. Het is veeleer een geschenk aan ons zelf iets te kunnen doen dat niet niets is, ook al weegt het niet op tegen de bevrijding van de dood (als consequentie van het menselijke falen) door Christus Jezus. Het aardige bij de oudtestamentische offers is dat God van ieder vraagt naar zijn vermogen. Je hoort een ram te offeren. Maar als je daartoe niet vermogend genoeg bent dat geef je maar een paar duiven. En wie zelfs een paar duiven niet betalen kan die doet het maar af met een zakje meel (Leviticus 5). Elk mag wat doen naar de gaven hem geschonken. En als we dan iets doen dan mogen we daarom nog dankbaar zijn ook. 'Als Gij onze werken kroont, kroont Gij niet anders dan Uw gaven,' schrijft Augustinus. De *Nederlandse Geloofsbelijdenis* zegt het nog sterker: 'Wij zijn veeleer schuldenaars van God voor de goede werken, die wij doen en niet Hij van ons.' 13) Heiliging is een geschenk van God en je mag intens blij zijn als iets van de macht van de zonde in je leven wijkt en even een lichtstraal van werken van dank je bestaan verlicht. Niet voor niets plaatst Calvijn de boete na het geloof en de rechtvaardiging. 14)

3.3 Verlos ons van onze verplichtingen

In het Nieuwe Testament is schuld datgene wat je verplicht bent. Het is verantwoordelijkheid die je hebt. Dat besef kennen we: als ik nee zeg, dan voel ik me schuldig. Het moderne schuldbewustzijn gevoed door de moraliserende boodschappen van de media laat mensen stikken in hun verantwoordelijkheden. Altijd schieten we te kort ten opzichte van onze verplichtingen.

Dan bidden we het onze Vader. 'Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze

schuldenaren.' De eerste helft van de zin gaat nog, hoewel dat al moeilijk genoeg is. Want mèt dat het woord 'schuld' valt komt ons schuldbewustzijn weer naar voren en daar kan de vergeving niet echt tegen op. Die kan daar vooral niet tegen opdoor die tweede helft van de zin. Onze schuldenaren vergeven is wel bijzonder moeilijk. Je weet dat je het eigenlijk nooit helemaal doet. De dingen slijten, maar echt weg is het nooit. En zoals wij onze schuldenaars nooit helemaal vergeven kunnen, zo voelen we onszelf ook nooit helemaal van onze schuld bevrijd. De bede uit het Onze Vader heeft een negatief effect. Elke keer wordt ons schuldbewustzijn erdoor versterkt.

Misschien moeten we daarom ook maar naar een andere vertaling. In een zozeer door de rabbijnse discussies gekleurd stuk als Mattheüs 6 zullen we 'ofeilèma' moeten interpreteren en als 'chòb': verplichting. 'Afes hèmìn ta ofeilèmata hèmòn, hós kai hèmeis afèkamen tois ofeiletais hèmòn' wordt dan: 'Neem onze verplichtingen van ons af, zoals wij anderen hun verplichtingen afnemen'; 'Ontsla ons van onze verantwoordelijkheden, zoals wij anderen van hun verantwoordelijkheden ontslaan.' Lukas heeft een andere versie. Die kijkt naar de tollenaars en zondaren die al in de fout waren gegaan. Dan moet de zonde vergeven worden en de verloren zoon thuis gehaald. Lukas schrijft: 'Vergeef ons onze zonden' (Lukas 11:4). Maar Mattheüs kijkt naar mensen die gebukt gaan onder het juk van de verplichtingen. Neem die alstublieft van ons af. En we zullen ze ook elkaar niet opleggen. Want het zijn lasten zwaar om te dragen. Onthef mij van de verplichting zoveel voor het milieu te moeten doen. Ontsla mij van de verantwoordelijkheid voor al het leed der wereld. Neem van mij af de plicht om altijd voor iedereen klaar te staan en voor iedereen begrip te hebben. En bevrijd mij van de eis te moeten voldoen aan het ideaalbeeld van de reclame. Zo laat ik ook anderen de vrijheid om niet te hoeven voldoen aan mijn wensen, verlangens en ideaalbeelden.

De vijfde bede uit het Onze Vader is waarlijk bevrijdend voor moderne mensen!

Noten:

1. *Concilium* [ft11992 (4), *God, waar ben je? Een kreet in de donkere nacht. Over de dramatiek van de vraag naar God en over Gods diepe zwijgen: een collectieve ervaring van de donkere nacht.* Het artikel van Torros staat op blz. 34-41.
2. Torros, a.w., blz. 35v.
3. Manuel J. Smit, *Als ik nee zeg, voel ik mij schuldig*, Ambo, Baarn 1975¹¹.
4. Dr. George Weinberg, *Kom tot jezelf. Waarom ben ik zo en hoe kan ik mezelf veranderen*, Ambo, Baarn 1978³.
5. Torros, a.w., blz. 41.
6. Daniël 9.
7. Ezechiël 18:2. Vergelijk Jeremia 31:29v.
8. Zie ook Genesis 26:10.
9. Zie F. Hauck, in *TWNT* V, S. 559-565.
10. Hauck, a.w., S. 560.
11. Genesis 4:12. Het woord 'volle' is in de vertaling van het NBG ten onrechte toegevoegd.
12. Pierre de Locht, *De dood, de allerlaatste vorm van Gods zwijgen*, in: *Concilium* 1992 (4), blz. 42-48.
13. Artikel 24, waar ook de gedachte van Augustinus wordt aangehaald.
14. *Institutie* III, 3.